
KINALIZADE ALİ EFENDİ’NİN AHLAK-I ALAİ (DEVLET VE AİLE AHLAKI) ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ

A REVIEW OF KINALIZADE ALİ EFENDİ’S STATE AND FAMILY ETHICS (AHLAK-I ALAİ)

Ali Rıza SAKLI¹

Miladi 1510’da Isparta’da dünyaya gelen Kinalızade Ali Efendi, en önemli eseri olan **Ahlak-ı Alaî**’yi 1563-1565 yıllarında Şam Kadısı iken kaleme almıştır. Eser burada daha çok devlet yönetimi ve adalet açısından incelenecektir.

Eser, birçok kaynaktan yararlanılarak yazıldığı gibi, özgün yanları da bir hayli fazladır. Tusi’nin ‘Ahlak-ı Nasırı’ ve Devvani’nin ‘Ahlak-ı Celali’ adlı eserlerinden geniş ölçüde faydalanan yazar, Sokrates, Eflatun, Aristoteles, İbn Sina ve Farabi gibi felsefecilere de birçok yerde atıf yapmıştır.

İlk beş bölümde aile düzeyinde incelemeler yapmış ve çocuk terbiyesi konuları içinde görgü kurallarına da genişçe yer vermiştir. Beşinci bölüm içerisinde muhabbet (sevgi) konusuna özel bir fasıl ayırmıştır. Altıncı ve yedinci bölümlerde ise şehir / devlet yönetimi ve ahlakı ile ilgili konulara yer vermiştir.

Onaltıncı yüzyılda bir eser kaleme almış olan Kinalızade’nin görüşleri içinde, günümüzde geçerliliğini kaybetmiş olanların bulunması pek tabiidir. Bununla birlikte, eserin zamanının en geniş ahlak kitabı olduğu, kendisinden yaklaşık 400 yıl kadar sonrasına kadar okullarda ahlak eğitiminde temel kaynak olarak kullanıldığı ve halen geçerli önemli görüşlere de yer vermiş olduğu bir gerçektir.

Günümüzde revaçta olan bir görüş olarak; Mal ve Para başlıklı dördüncü bölümde, “Ben fakir derim ki: bir sanatla meşgul olan kimse, o sanatı **müşteriyi memnun edecek şekilde**, tam ve sağlam yapmalıdır” ifadesi zikredilebilir. Japon yönetim sisteminden dünyaya yayılan Toplam Kalite Yönetimi’nin önemli bileşenlerinden birisi “müşteri memnuniyeti” olarak ifade edilmekte, çağımızın temel pazarlama yaklaşımı da bu esasa istinat ettirilmektedir. Kinalızade zamanında, günümüzdeki içerikte bir müşteri memnuniyetinden bahsedilemeyecek olsa da, kendi ölçeğinde doğru bir satış ilkesini ifade edebilmiş olması önemlidir.

Kinalızade’nin önemli bir görüşü de tek eşlilikle ilgilidir. Ona göre, birden çok evlenenlerin evlerinde “mücadele, husumet, kötü yaşayış ve bozuk nizam” bulunur. Nitekim “erkek evde tendeki can gibidir, iki bedene bir can olmadığı gibi,

¹ Doç. Dr. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, aliriza.sakli@erdogan.edu.tr, orcid.org/0000-0002-7681-9253

iki eve de bir erkek yakışmaz” demek suretiyle tek eşliliği savunmuştur. Filozoflara atfen; “çok evlilik cihan hükümdarlarından başkasına caiz değildir” demiştir.

Çocukların eğitimi ile ilgili olarak; “anne ve babadan taklit yoluyla öğrenilen itikatların, delil ve akıl yürütme ile verilmeye çalışılması”, yine “çocuğun hangi ilim ve fenne kabiliyeti varsa onunla meşgul edilmesi” gerektiği görüşünü ifade etmektedir. Buradaki temel gerekçesi; “insan istidadı (yeteneği) olan sanatla meşgul olunca, az zamanda ve fazla gayret göstermeden netice elde eder” şeklinde belirtilmiştir. Yazar, ilimle ilgili genel kanaatini de şöyle ifade eder; “ilimlerin sonu ilahi bilgidir”.

Çocuk terbiyesi ile ilgili; konuşma adabı, oturma ve yürüme adabı, yeme ve içme adabı, ana-babaya karşı vazifeler vb. başlıklar altında, günümüzde “görgü kuralları” adı altında bilinen konuların büyük çoğunluğuna yer verilmiştir.

İnsanların bir arada yaşaması ve kaynaşması, birbirine üstün gelme mücadelesini de beraberinde getirmektedir. Kınalızade’ye göre, bu mücadelenin zararlarında korunmanın iki yolu vardır. Birincisi adalet ve devlet dairesinde tatbik edilen hükümlerin yerine getirilmesidir. İkincisi ise sevgi (muhabbet) yoludur. Bu ikinci yol; okumuşlara ve ileri gelenlere mahsus bir yoldur, zira bütün halkın birbirini sevmesi pek mümkün olmayabilir. Ancak, “sevgi olunca adalet yoluna ihtiyaç kalmaz”.

Kınalızade, “sevgi adaletten üstündür” demektedir. Buna gerekçe olarak da; “sevginin normal olan doğal birliğe, adaletin ise zorlama olan yapma birliğe sebep olacağını” öne sürer. Sevgi birliği gerekli kılıp ikiliği ortadan kaldırırken, adalet ikilikten sonra gerçekleşir. “Bütün mevcudatın ayakta durması ve bekası sevgi iledir”.

Aşk bir kişiye karşı duyulduğu için, sevgiye göre özel (hususî) dir. Bir gönüle iki kişinin aşkı giremez, ama sevgisi pekâlâ girebilir.

Yazar, “sevgi sebepleri” başlığı altında beş madde saymaktadır. Bunlardan ilki “kişinin kendi varlığını ve varlığının devamını sevmesidir”. Günümüzde de psikologlar, mutlu olmak için öncelikle kendisiyle barışık, kendisini seven bir insan olması gerektiğini söylerler. İkincisi iyilik eden ve yardımda bulunanları sevmek, üçüncüsü kemal (olgunluk) sahibini sevmek, dördüncüsü cemel (güzellik) sevgisi, beşincisi; ruhani anlaşmaya götürecek sevgidir.

Şehirlerin İdaresi başlıklı altıncı bölümde, şehirleri “erdemli şehir (medine-i fazıla) ve erdemli olmayan şehir şeklinde ikiye ayırır. Burada Farabi’nin görüşlerini naklettiği anlaşılmaktadır. Bozuk şehir, fasık şehir ve canavarlık şehri gibi tanımlamalar ve örnekler verdikten sonra; “bizim şehirlerimiz adaletli, dirayetli ve din yönü tam... iyilik ve fazilet şehirleri olmuştur” derken, Sultan Süleyman Han’a ve diğer yöneticilere atıfta bulunmaktadır.

Ahlak ve fazilet üzerine kurulmuş olan şehrin, iki şeyde aynı fikirde müşterek olmaları gerektiğini ifade etmektedir. Bunlardan ilki “görüş ve düşünce birliği, ikincisi ise “hareket ve tavır birliği” olarak beyan edilmektedir.

Kınalızade, düşünce anlayışa da önemli bir yer vermektedir. Bütün şahısların ilim ve hikmette, anlayış ve kavrayışta aynı derecede olmaları

imkânsızdır. Temel farklılık düşünme ve araştırmada ortaya çıkmaktadır. Nitekim “derin üstünlüklerde ve ince meselelerin ayrıntılarında araştırmacılar taklitçilerden ayrılırlar. Düşünceyi yücelten şu ifade ilginçtir; “Düşüncenin (tefekürün) en yüksek olanı, ilahi kuvvete yakındır.”

Bir şehir halkından beş grup zararlı, beş grup da faziletli kimseler diye tasnifte bulunur. Önde gelen faziletli kimseler, hatip ve mürşitler, planlayıcı ve kontrolcüler (zabıta), gaziler ve mücahitler diye sıraladıktan sonra, mal sahipleri sınıfı diye esnaf ve tüccarı da beşinci sırada faziletli kimseler arasında saymaktadır. Şehrin yiyecek, giyecek ve zaruri ihtiyaçlarını karşılayan, sanatı para kazanmak olan tüccar ve fenni faaliyetler olan meslek erbabını faziletli kimseler arasında zikretmesi ticaretin teşviki bakımından önemlidir.

Faziletli şehrin (Medine-i Fazıla) yöneticisinin “imam ve halife” idare tarzının da “imamet ve hilafet” olduğunu söylemektedir. Kınalızade’ye göre siyaset (idare) iki kısımdır. Birincisi fazilete dayalı siyaset olup, tam ve olgun idare anlamına gelmektedir. İkincisi ise fazilete dayalı olmayan; eksik ve üstün gelme zihniyetine sahip olan anlayıştır. Birinci idareci adalete sarılıp, halkını ve tebaasını dostları ve ahbabları sayarken, ikincisi zulme başvurur; halkını kul ve köle kabul eder.

Devlet başkanında yedi haslet bulunması gerektiğini beyan etmektedir. Bunlardan ilki himmet (gayret) yüceliği, ikincisi görüş ve düşüncede isabetli olmaktır. Görüşlerde isabet; doğuştan gelen zekâ ve akıl duruluğu ile tecrübe sayesinde olur. Üçüncüsü karar vermek ve kararında devamlılık (sebat) göstermektir. Dördüncüsü büyük hadiseler tahammül göstermek, büyük sıkıntılara sabretmektir. Beşincisi zenginliktir ve bu şekilde halkın malına göz dikmemesi beklenmektedir. Altıncı haslet bağlılık; halkı ve orduyu kendisine bağlayabilmesidir. Yedinci haslet ise nesep yani soydur. Eskiden beri devam eden saltanata mensup yöneticiyi iyi olarak nitelemekte, Mısır ve Şam’da iktidarın köle askerlere geçmesini iyi görmemektedir.

Devlet Ahlakı başlıklı fasılda, ülkenin itidal ve düzen içerisinde olmasını bir beden sağlığına benzeten Kınalızade, düzensizliklerin baş göstermesi ve kargaşa ortamının ortaya çıkmasını hastalığa benzetmekte ve devlet başkanının hastalıklı bu bedeni iyileştirecek doktor olduğunu belirtmektedir.

Medeni bir toplumun, birbirine karşı zıtlıkları olan farklı milletlerin bir araya gelmesi, anlaşması ve bir düzen kurmasıyla ortaya çıktığını belirtmektedir. Ülkeyi meydana getiren her bir unsurun, kendisine uygun ve layık olduğu düzeyde bir işle meşgul olması, zenginlik ve makam itibarıyla hak ettiği seviyeye çıkması halinde ülkede düzensizlik ve hastalıklı haller ortadan kalkacaktır.

Devleti meydana getiren fertler arasında anlaşma ve kaynaşma olursa, devletin üstünlüğü ve yüceliği ebedileşir. Bir devletin kurulması, bir grubun anlaşarak; yardımlaşma ve dayanışmada bir beden organları gibi birlikte hareket etmeleri ile mümkün görünmektedir. Daha sonraki dönemlerde “organik devlet” anlayışı olarak ifade edilen bu yaklaşım, Farabi’den itibaren hemen tüm İslâm düşünürlerinde mevcut olduğu gibi, Hegel’de ve Alman Tarih Ekolü’ne mensup düşünürlerde de var olan bir yaklaşımdır.

Toplumda anlaşma ve dayanışmanın önemine değinen Kınalızade, kendi arasında anlaşma ve dayanışma olan küçük bir topluluğun, aralarında anlaşmazlık olan daha büyük bir toplumu her zaman alt etmiş olduğunu belirtmektedir. Müslümanlarda ortaya çıkan bütün kötülüklerin, devlet erkânı arasında meydana gelen anlaşmazlıklar olduğunu ifade etmektedir. Devletin muhafazası; devlet adamları arasındaki anlaşma ve düşmanlar arasındaki anlaşmazlıklarla mümkün olmaktadır.

Ahirette hükümdar ile uşak arasında herhangi bir fark bulunmadığını belirten yazar, orduları dünyaya hükmeden hükümdarlar Allah'ın huzuruna tek başına çıkarlar demektedir. Akıllı hükümdarın saltanatına ve kudretine mağlup olmaması gerektiğini, bir gün yukarıdan aşağıya ineceğini bilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Eflatun'dan beri adaletin ne olduğu konusunda filozofların tartışmaları sürmekte ve herkesin kabul ettiği oydaşma (consensus) sağlanamamaktadır. Bu konuda Kınalızade **adaleti** sağlayacak üç şart ileri sürmekte ve bunları ayrıntılı açıklamaktadır.

1-Adalet herkese eşit muamele etmektir. Âlemdeki dört unsura (su, hava, ateş, toprak) nispetle insanları da dört gruba ayırmakta, bu unsurlar arasında eşitlik olmazsa toplum nizamının tam olmayacağını söylemektedir. Anasır-ı erbaa (veya erkân-ı erbaa) denilen bu dört unsur; ilim ehli (su), savaşçılar (ateş), tüccar-esnaf (hava) ve çiftçiler (toprak)'den meydana gelir. Aynı şekilde fertler de eşit tutulmazsa cemiyet nizamı tam olmaz demektedir.

2-Halkın “istidat ve kabiliyetlerine” göre korunmasıdır. Her ikisi de “yetenek” olarak günümüz Türkçesine çevrilen bu iki kelime arasında küçük bir fark vardır. İstidat doğuştan gelen, kabiliyet ise sonradan kazanılan hüner ve beceridir. Devletin halka yönelik muamele ve işlemlerinde, herkese layık olduğu muamelenin yapılmasını anlatmaktadır. Bu muamele ödül de, ceza da olabilir.

3-Devletçe kaynakların dağıtılmasının (iyilik ve yardım); eşit muamele ve “liyakat” esaslarına göre yapılmasıdır. Devlet adamlarının, zenginlik ve makam verirken herkese hakkı kadarını vermesi gerekir; bir kişiye eksik vermek ona haksızlık, fazla vermek ise başkalarına haksızlıktır. “Emanetlerin ehline verilmesini” ve “insanlar arasında hükmedildiğinde adaletle hükmedilmesini” ifade eden Nisa suresinin 58.ayetini zikreden yazar, makam ve mevki dağıtımında, bunun “ehline verilmesi gereken bir emanet” olarak görülmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Yüksek mevki ve makamların ehil olmayan kimselere verilmesi; dine, devlete ve millete telafisi mümkün olmayan büyük zararlar verir diyen yazar, toplumdaki bozuklukların ve insanların seviyelerindeki düşüklüğün bunun sonucu olduğunu ifade etmektedir. Hak etmeyenlere iltimas (şefaaf) edilmesi, hak edenlere karşı bir kabalık, cahillere yardım ve âlimlere ihanettir.

Günümüzde de tartışılan ve etik ilkelerle sınırları belirlenmeye çalışılan devlet görevlilerinin hediye alması meselesine Kınalızade şöyle yaklaşmaktadır:

“Hükümet edenlerle adalet dağıtanların aldığı hediye tam olarak rüşvettir. Devlet adamlarının hediye kabul etmeleri hıyanettir.”

Nizamülmülk’ün Siyasetname adlı eserinde şiddetle tavsiye ettiği “Divan-i Mezalim” uygulamasını Kınalızade de savunmaktadır. Ona göre, devlet reisi her gün halkı bizzat huzuruna kabul edip isteklerini dinleyerek haksızlıkları ortadan kaldırmalıdır. Buna imkân bulamazsa haftada bir gün olmazsa en azından ayda bir gün bunu yapmalıdır.

Bir devletin fetih ya da savunma durumunda olabileceğini, fetih durumunda tek gayenin toprak, zenginlik ve esir elde etmek olmaması gerektiğini, Allah’ın adının bu topraklarda duyurulması ve yüceltilmesinin önemli olduğunu ifade etmektedir. Fethedilen yerlere düzen getirilmesi ve insanların iyiliğinin dünya menfaatlerine tercih edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Hile (siyaset) ve tedbirle düşman bertaraf edilebiliyorsa, savaşın düşünülmemesi gerektiği, harbin son çare olduğu görüşüne de yer vermektedir.

Kitabın sonuna doğru Eflatun’un ve ilk muallim diye nitelendirdiği Aristo’nun (ikinci muallim Farabi’dir) nasihatlerine yer veren yazar kitabını ünlü adalet dairesi ile bitirmektedir.

Devlet başkanının adalet sahibi olmasını zaruri gören Kınalızade, adalet hazineyi dolduran bir uygulamadır, hazine memleketin mamur olmasıyla oluşur, halkın ziraatla meşgul olması sağlanmalıdır demektedir. Buradaki görüşler, Yusuf Has Hacıp’in Kutat-gu Bilig adlı eserinden beri Türk düşünürlerinin eserlerinde yer alan “adalet dairesi” ile ilgilidir.

Kutadgu Bilig’den beri, devlet yönetimini konu alan hemen bütün Türk-İslam eserlerinde dört ögeli adalet dairesine yer verilmiştir. Bunlar; “asker – hazine – halk (reaya) – adalet” olarak belirtilmiştir. Adalet dairesi ile anlatılmak istenen; devletin güçlü olması için çok ve eğitilmiş askere, asker yetiştirmek için güçlü hazineye, güçlü hazine için halkın refah içinde bulunmasına ve halkın refahı için adaletli yönetime ihtiyaç olduğudur. Devletin varlığı ve başarısı bu döngünün başarılı biçimde çalışması ve bunun da en önemli halkası ülkede adaletin bulunmasıdır.

Kınalızade, kitabının sonunda, kendisinden önce bize ulaşan hiçbir eserde rastlanmayan sekiz ögeli bir adalet dairesi vermiştir. Bu dairenin, Hoca Abdülhalik Gücduvani’nin nasihatini olduğunu ve kendisinin bunu Hüseyin Vaiz El-Herevi’nin eserinden aldığını beyan etmektedir:

- 1.Dünyanın kurtuluşunu sağlayan **adalettir** (Adldir mücib-i salâh-ı cihan).
- 2.Dünya bir bahçedir duvarı **devlettir** (Cihan bir bağdır dîvarı devlet).
- 3.Devletin düzeni **hukuktur** (Devletin nâzımı şeriattır).
- 4.Hukuku ancak **saltanat** korur (Şeriata olamaz hiç hâris illâ mülk).
- 5.Fetih ancak **askerle** yapılır (Mülk zapt eyleyemez illâ leşker).
- 6.Asker ancak zenginlik (güçlü **hazine**) ile toplanır (Leşkeri cem edemez illâ mal).

7.Zenginliği kaynağı **halktır** (Malı cem eyleyen râiyettir).

8.Halkı otorite altına alan **adalettir** (Râiyeti kul eder pâdişah-ı âleme adl).

Yukarıdaki sekiz maddeden son dördü, Yusuf Has Hacıp'ten beri zikredilen klasik adalet dairesinin öğeleridir. Baştan itibaren bu sekiz maddedeki akıl yürütme ve düşünce tarzı şöyle ifade edilebilir:

Birinci sırada genel bir ilke olarak; dünyanın kurtuluşunu adaletin sağlayacağı beyan edilmiştir. İkinci maddede dünyanın bir bahçe olduğu, ama bahçe nasıl “bahçe duvarı” ile korunursa dünyanın da devlet tarafından korunacağı anlatılmaktadır. Devletin düzeni ise hukuk yani Allah kanunudur. Bu hukuku koruyan siyasi otorite yani saltanattır. Saltanatla hukuku korumak ve fetihler için asker lazımdır. Asker zenginlikle (hazine) toplanır ve beslenir. Devletin zengin olması için vergi veren halkın müreffeh olması şarttır. Halkın müreffeh olması için ise düzeni sağlayan adaletli bir yönetim gereklidir.

Ahlak-i Alai'de, adalet dairesi gibi Türk-İslam devlet geleneğinin önemli unsurlarına rastlamaktayız. Kendisinden önce kaleme alınmış olan eserlerden de yararlanan Kınalızade, “ahlak” konusunu en geniş şekilde ele almaya çalıştığı gibi, devlet yönetiminde adaletin önemine de vurgu yapmıştır. Metin içinde adaletle ilişkin açıklamaların yanında kitabın adalet dairesi ile bitirilmesi, adaletle özel bir önem verildiğini ayrıca göstermektedir. Adaletle yer veren diğer eserlerden farklı olarak, devlet için adaletin ne olduğunu anlamaya ve anlatmaya çalışması da önemli bir farklılık olmuştur.

Kaynak

Kınalızade Ali Efendi. (2013). *Devlet ve Aile Ahlakı (Ahlak-ı Alai)*. Ankara: Tutku Yayınları.